

מחאת המילואימניקים – לא סרבנות אלא דרישה מהמדינה לקיים את חלקה בחוזה עימם

עידית שפרן גיטלמן וענת שפירא | 1 במאי, 2023 | גיליון 1717

לא ניתן להתעלם מהשפעתה העצומה של מחאת המילואימניקים על הדיון הציבורי, על חוסן הצבא ולבסוף – על עצירתם (הזמנית עד כה) של תהליכי החקיקה שמובילה הממשלה. אחד המוקדים ששיקפו את מחאת המילואים הייתה הודעה של עשרות טייסים, שהבהירו כי אף שיגיעו לפעילות מבצעית, לא יגיעו לאימונים. בהמשך פורסמו מכתבים דומים של קצינים ביחידות נוספות. כמעט מידי יום דווח באחרונה על אודות יחידה נוספת המצטרפת למחאה, ששיאה הגיע בעקבות ההודעה על פיטורי שר הביטחון. מחאת אנשי המילואים הציתה ויכוח סוער בין שלוש עמדות: עמדה התומכת במוחים ובטענותיהם, עמדה הרואה במחאת אנשי המילואים סרבנות פסולה ומסוכנת, המכניסה את צה"ל למרחב פוליטי לא לו, ועמדת קצה אשר שלחה חצי ביקורת במוחים וסימנה אותם כאנרכיסטים ואף כבוגדים. ואולם, מחאת אנשי המילואים איננה סרבנות, וודאי לא קלאסית, אלא מחאה נגד איום בהפרת החוזה בין המשרתים למדינה.

אף ששירות המילואים בישראל מתקיים על פי חוק, הרי שבפועל שירות זה הינו התנדבותי. אומנם אין נתונים מדויקים לגבי היקף מערך המילואים, אולם על פי הערכות מקובלות, לא יותר מאחוז וחצי מאזרחי ישראל משרתים במילואים ורק כשישה אחוזים ממסיימי שירות חובה משרתים שירות מילואים פעיל. ומכל מקום – ידוע כי בפועל, מי שלא רוצה להתייצב לשירות מילואים, לא מתייצב, ואיש אינו כופה עליו התייצבות. תפיסה זו של השירות כהתנדבותי, לצד מיעוט הנושאים בנטל הביטחוני, מעצימה את ראיית שירות המילואים כחלק מהסכם בלתי כתוב בין המדינה למשרת, שבמסגרתו המשרת נותן למדינה מעבר לנדרש ממנו ועל כן הוא רשאי לעשות כן בהינתן התקיימותם של תנאים מסוימים. ובהיעדרם, אין לו מחויבות לעשות כן.

בעבר הבחין בית המשפט בישראל בין שני סוגי סרבנות: "סרבנות מלאה" ו"סרבנות סלקטיבית". "סרבנות מלאה" מתייחסת לרוב להתנגדות עקרונית לצבא, הנובעת בעיקר מתפיסת עולם פציפיסטית המתנגדת לשימוש ב אלימות באשר הוא ככלי להשגת מטרות. סרבנות כזו היא היחידה המוכרת כהצדקה להענקת פטור משירות צבאי מטעמי הגנה על חופש המצפון. ה"סרבן הסלקטיבי", לעומת זאת, אינו מתנגד עקרונית לצבא או לשימוש ב אלימות, אלא מצפונו אינו מאפשר לו לקיים פקודה ספציפית או להיענות לה, דוגמת פינוי

ישובים בשטחי יהודה ושומרון, או מנגד הריסת בתי משפחות של מחבלים, ועל כן הוא מסרב לבצע פקודות ספציפיות אלו

לצד שני סוגי סרבנות אלו, נרשמו לעיתים בישראל גם ביטויים של סרבנות כאמצעי מחאה וביקורת. המסרבים ביקשו להעביר מסר של ביקורת ואי-הסכמה עם מדיניות כזו או אחרת והשתמשו בסרבנותם על מנת לבטא מסר זה. סרבנות כזו דמתה בעבר במהותה ל"סרבנות הסלקטיבית", שכן התמקדה לרוב בפעולה מסוימת של הממשלה. עם זאת, היא שונה מן ה"סרבנות הסלקטיבית" בכך שהפקודות אותן סרבו המוחים לבצע לא היו קשורות קשר ישיר לפעולה שנגדה הם מחו, כמו גם בתכליתה של הסרבנות. בעוד שהתנגדות סלקטיבית היא התנגדות למדיניות מסוימת על בסיס ערכי המתייחס לאותה מדיניות, למשל פינוי ישובים, סרבנות מחאה משתמשת בסרבנות על מנת להפעיל לחץ על מקבלי ההחלטות לשנות את אותה המדיניות. כלומר הסרבנות נועדה להשיג את שינוי המדיניות ולעיתים תכופות היא אינה מוגבלת רק לסירוב למימוש המדיניות הזו. דוגמא לסרבנות שכזו ניתן למצוא בקריאתו של בצלאל סמוטריץ' מ-2017 לנוער הדתי לאומי שלא להתגייס כדי להפעיל לחץ על צה"ל לשנות את מדיניותו בנושא שילוב נשים בצה"ל.

לעומת סוגי סרבנות אלו, ההתבטאויות והעצומות נגד תכנית "הרפורמה" שמקדמת הממשלה מגלמות מחאה מסוג אחר, כזו המטילה ספק בעצם הלגיטימיות של המשטר ובזכותו לדרוש מן המוחים לציית לפקודותיו. אומנם, אין ספק כי מוחים שונים מחזיקים במניעים שונים, וסביר שחלק מהם גם מבקשים למחות על מדיניות הממשלה או להתנגד לפעולות ספציפיות שהיא עשויה לדרוש מהם לבצע. גם התבטאויות של חלק מחברי הקואליציה והממשלה הנוכחיים בגנות המוחים נגד הרפורמה המשפטית צוטטו לעיתים כחלק מן המניעים לפעולותיהם. עם זאת, עיקר הנימוקים המוצגים על ידי המוחים מצביעים על כי פעולותיהם נובעות מתחושה כי השינוי המשטרי שיתרחש לתפיסתם עם העברת הרפורמה המשפטית, שמשמעותו אובדן הצביון הדמוקרטי של המדינה, מערער את הלגיטימציה של המשטר ושל דרישתו מאנשי המילואים לשרת אותו במסגרת הצבא. המוחים עצמם אינם תופסים את פעולתם כסרבנות ומקפידים להדגיש זאת. כך למשל, אחד המוחים צוטט כאומר ש"אנחנו לא מסרבים פקודה, אנחנו מאותתים שלא נהיה מוכנים לשרת במשטר דיקטטורי. מישוה מנסה לשנות את החוזה הבסיסי שבשבילו התגייסנו והיינו מוכנים לסכן את החיים שלנו". בכתבה אחרת נאמר: "המהפכה המשפטית משמעותה הפרת חוזה עם המדינה, ואני כאיש מילואים – כאן בדיוק החוזה שלי כאזרח מתנדב, עם הממלכה ולא עם המלך – מסתיים."

לפיכך, בניגוד לאופן בו יש מי שמבקש לצייר אותם, המוחים בעת הנוכחית אינם מייחסים לעצמם התנגדות על רקע פוליטי ואינם תופסים את עצמם כסרבנים. אלו הם אנשים שבמשך שנים התייצבו לקריאה גם כאשר הדירקטיבה המדינית לא שיקפה את תפיסת עולמם. העובדה שמחאתם החלה בסמוך לתחילת הליך החקיקה, ולא עם עצם כינונה של הממשלה, מחזקת טענה זו. אותם אנשי מילואים אינם מבקשים לכפור במדרג המעוגן ב"חוק יסוד: הצבא",

המכפיף את הדרג הצבאי לדרג המדיני. אלא שלטענתם, בשעה שעקרונות היסוד של המבנה הדמוקרטי קורסים, קורס עימם גם החוזה בין המדינה למשרתי המילואים שלה. על פי חוזה זה, על מנת שחייל בדמוקרטיה יוכל לציית לפקודה בלב שלם, הוא חייב לסמוך על מערכת האיזונים והבלמים המאפיינת מדינות דמוקרטיות.

יש שני עקרונות יסוד לפקודה חוקית: היא ניתנה על ידי מפקד שהוסמך לכך, ואיננה פקודה בלתי חוקית בעליל. מימושם של עקרונות אלו נסמך על מערכת האיזונים והבלמים הקיימת בדמוקרטיה, והוא המאפשר לחייל לדעת שהפקודה שניתנה לו התקבלה בשרשרת פיקוד ראויה, השוקלת שיקולים מבצעיים, מקצועיים וערכיים, ולא נועדה לשרת אינטרס פוליטי כלשהוא. בהעדר איזונים ובלמים אלו יתקשו החייל או החיילת המקבלים פקודה להאמין שהפקודה ראויה ושגם אם היא נוגדת את עמדתם הפוליטית, היא עמדה במבחני יעוץ משפטי מקצועי ולא מוטא, והיא עומדת בחוק ובדין הבינלאומי. במשטר דמוקרטי, יכול החייל להשליך את יהבו על כך שאם בית המשפט העליון אישר את המדיניות, הרי שגם אם היא מנוגדת להשקפתו, היא אינה סותרת את ערכי היסוד של המדינה. חיילת או חייל יכולים לדעת שמעמדה העצמאי של מערכת המשפט בישראל מקנה לה רשת ביטחון מפני תביעות בערכות בינלאומיות. אולם, הרפורמה המשפטית המקודמת בימים אלה על ידי הממשלה הנוכחית שומטת את הקרקע מתחת לרבים מעקרונות יסוד אלו ועל כן מערערת את הביטחון והוודאות של חיילי צה"ל.

אם כן, המחאה הנוכחית שונה מן ה"סרבנות המלאה", כיוון שהיא אינה נובעת מהתנגדות עקרונית לשימוש בכוח צבאי או באלימות. היא גם שונה מן ה"סרבנות הסלקטיבית" כיוון שאינה כוללת סירוב למלא פקודות ספציפיות, מנוגדות לתפיסת העולם של הסרבנים. נדמה, כי למחאה הנוכחית יש קרבה מסוימת לרעיון של סרבנות המחאה, אולם בכל זאת יש כאן הבדל מהותי. בניגוד לסרבנות המחאה, בה הסרבנים משתמשים בסירובם להתייבב כאמצעי לחץ על הממשלה על מנת שתשנה את מדיניותה המנוגדת לתפיסת עולמם, תופעת אי-ההתייבבות כפי שבאה לידי ביטוי במחאה הנוכחית אינה מבקשת לשנות מדיניות ספציפית אלא מפעילה לחץ במטרה למנוע מהלך שתכליתו ומהותו שינוי משטרי במדינת ישראל - שינוי אשר יחתור תחת אופייה הדמוקרטי של המדינה וככזה יהווה הפרה של ההסכם בין משרתי המילואים לבין המדינה.

יחד עם זאת, אי אפשר להתכחש להשפעתה של מחאת המילואימניקים על סדר היום הציבורי וגם על הלכידות הצבאית פנימה. השימוש בצבא ככלי לקידום מטרות פוליטיות הוא כלי קיצון, השמור למקרים נדירים. דומה כי ההבחנה שמובילי המחאה עושים בין קידום מטרות פוליטיות לבין אזהרה מפני הפרת החוזה שבין המדינה לבין לוחמי המילואים שלה, היא מורכבת וקשה לעיתים לדייק את גבולותיה. נוסף על כך, העובדה, שמחאת אנשי המילואים הגיעה בעיקר ממערכים הנתפסים כחזקים וככאלה המאוישים על ידי משרתים המגיעים משכבות סוציו-אקונומיות גבוהות בחברה הישראלית, העירה מחדש שיח החוצה את החברה. מונחים כמו

"שווים יותר" ו-"שווים פחות" שבו ועלו, ומתחים נוצרו בין יחידות שונות ובתוך היחידות עצמן. לצד זאת, התחושה שנחצה קו שסומן עד עתה כקו אדום, ושנשלף נשק יום הדין, מציבה גם היא אתגר למפקדי הצבא ולחברה כולה. צה"ל לא יכול להרשות לעצמו להיות נתון כל העת תחת איום מסוג זה, ובפרט שהוצאתו לפועל של האיום איננה תלויה בו, אלא בדרג המדיני, שאליו מכוונים המוחים.

האתגר שבפניו מצויים מפקדי הצבא, והרמטכ"ל בראשם, גדול. התנהלותם של מפקדי הצבא עד כה, שביקשה מחד גיסא לגלות איפוק והכלה של מחאת אנשי המילואים, אך להדגיש את חשיבות הלכידות הפנימית מאידך גיסא, ראויה לציון. כך גם האזהרות מפני השלכות חמורות של המשך החקיקה המשפטית על תפקודו של צה"ל. מעל לכל, מדובר במחאה אזרחית. נכון שהשלכתויה על הצבא עצומות, אך מרבית המפתחות להתמודדות עמה אינם מצויים בידיהם של מפקדי הצבא. אלא בידי של הדרג המדיני.

עורכי הסדרה: ענת קורץ ואלדד שביט